

Mikko Turunen

Semanttinen yhteisalue kielikuvien analyysin apuna

Kirjoituksessani hahmottelen kielikuvien analyysiin sopivan mallin semanttisesta yhteisalueesta, joka jäsentää esiin merkityksenmuodostuksen vyöhykkeen metaforisten ilmausten osien välillä. Sekä kirjallisuus- että kielitieteessä on vakiintunut ajatus kuvan ja kuvattavan välisestä suhteesta, mutta näiden välisiä yhteisiä ja kuvallisuuden mahdollistavia elementtejä ei ole juuri mallinnettu. Tavoitteenani on jäsentää mainittua aluetta aikaisempaa täsmällisemmin ja hyödyntää jäsenystä runojen tulkinnassa.

Kirjoitukseni keskeinen käsite, semanttinen yhteisalue, kokoaa useissa kielikuvissa mukana olevan yhteisen tai jaetun merkityksen alueen. Osoitan, että viitteitä semanttisen yhteisalueen tunnistamisesta on teoriakirjallisuudessa, vaikka ilmiötä ei useinkaan eksplikoida tai nimetä. Yksittäisten analyysesimerkkien lisäksi sovellan semanttisen yhteisalueen ideaa lopuksi merkitysulottuvuuksiltaan kompleksiseen runoon.

Kielikuville on ominaista yhdistää eri asioita samaan ilmaukseen: esimerkiksi synestesiassa limitetään aistivaikutelmia ja allegoriassa rinnastetaan kahta sisältötasoa. Metaforisissa ilmauksissa yhdistäminen luo verrattavien ilmiöiden välille yhteisen merkitysalueen, joka koostuu yhteisinä esitetyistä, koetuista tai tulkituista piirteistä. Nämä voivat olla monentasoisia: konkreettista yhdennäköisyyttä, rakenteellista vastaavuutta tai assosiativista läheisyyttä. Lisäksi perustana voivat olla erilaiset relaatiot kuten yhteensopimattomuus, vastakohtaisuus, täydentävyys, käänteisyys, jatkuvuus tai hierarkkisuus (vrt. Kittay 1987, 240–244 ja 168; Miller 1996, 398). Kolme yksittäistä kielikuvaa toimikoon esimerkkeinäni.

Ilmauksessa ”sait nuoriin jäseniisi / tuon elon kukkivan” (Sarkia 1976, 57) ihmisen elämä ja kukkien orgaaninen kasvu muodostavat semanttisen yhteisalueen, jossa keskeistä on nuoren elämän ja kasvien kukinnan osoittama vitaalisuus. Ilmauksen pohjana on samastaminen yhteisenä tulkitun ominaisuuden kautta. Ilmauksessa ”[s]e on niin surullinen, absurdi sade” (Turkka 1986, 28) yhteinen alue syntyy yhteensopimattomuuden perustalta: konkreettinen sade nimetään absurdiksi ja personoidaan surulliseksi. Kyseessä on lyrisen minän tulkinta ulkoisen maailman ilmiöstä, jota merkityksellistetään subjektiivisista lähtökohdista. Yhteinen merkityskenttä tulee tulkinnasta, joka saa pintatason yhteensopimattomuuden mielekkääksi. Vaatteiden osien ja poliittisen historian yhdistyminen tapahtuu Eeva-Liisa Mannerin (1968, 10) ilmauksessa ”Israel, kapitalistinen tasku / kommunistisessa vaipassa”. Kielikuvan motivoiva semanttinen yhteisalue syntyy runon ulkopuolisesta tiedosta, että lähimaista monella tavalla eroava

Israelin valtio sijaitsee poliittisena saarekkeena arabimaiden kupeessa. Asemointi kapitalistisen ja kommunistisen välillä on kärjistys, joka juontuu länsimaiden ja itäblokin alueelle antaman tuen jakautumisesta ja kohdentumisesta.

Semanttista yhteyttä luova rakenne esiintyy monissa kielikuvia koskevissa analyyseissa joko suoraan tai implisiittisenä. Näin on myös kaikissa metaforateorioissa, joskin teorian lähtökohtien mukaan puhutaan esimerkiksi korvaamisesta tai kuvautumisesta. Muidenkin trooppien kohdalla tapaa vastaavia huomioita (samastava nimeäminen, vastaavuuksien relaatiot ym.). Yhteistä on ajatus erillisistä semanttisten piirteiden joukosta, jotka leikatessaan muodostavat metaforisen ilmauksen merkityksen kannalta välttämättömän yhteisen alueen. Toisinaan analyyseissa osoitetaan semanttisen yhteisalueen ja sen elementtien toiminta, vaikka näitä käsitteitä ei käytetä (ks. Vainikkala 1993, 167; Leech 1990, 154–156). Tämä osoittaa, että kuvakielessä on merkityksenmuodostuksen ydinalue, joka pohjautuu erityyppisiin merkityksensiiirtoihin.

Lähtökohta löytyy metaforateorioista

Kielikuvien tarkastelussa törmätään väistämättä metafora-käsitteen valta-asemaan. Metafora on kasvanut ahkerasti käytetyksi kielikuvien kattokäsitteeksi ja jopa kielikuvallisuutta totalisoivaksi välineeksi. Siitä on tullut yleisnimitys kielikuvallisuudelle sekä erilaisille ei-kirjaimellisille ilmauksille ja semanttisille toisinoille (Viikari 1998, 82; Hallberg 1982, 10; McLaughlin 1990, 83). Tästä syystä kielikuvallisuuteen viitataan yleisesti metaforisina ilmauksina, ja teoreettiset mallit kytkeytyvät nimenomaan metaforan/metaforisuuden tutkimukseen. Kritiikkiä on esitetty siitä, että kaikkea kielikuvallisuutta tarkastellaan metaforana ja muut troopit on jätetty marginaaliin tai metaforan alalajeiksi (Black 1996, 20). Kuitenkin kielikuvallisuuden teoria näyttää painottuvan juuri metaforan ympärille: metaforisuudella ja metaforisilla ilmauksilla viitataan kielikuviiin yleensä.

Käsitykset metaforasta ovat perustuneet metaforisen ilmauksen osien keskinäiseen korvaamiseen, vertaamiseen sekä vuorovaikutukseen, ja vastaavat teoriamuodostelmat on nimetty näiden mukaan. Kognitiivisen metaforateorian muotoilun jälkeen varhaisempia näkemyksiä on alettu kutsua perinteisiksi teorioiksi erotuksena lähtökohdiltaan erilaisesta käsittemetaforan ideasta. Perinteisistä teorioista ja niiden variaatioista ja täsmennyksistä on runsaasti esittelevää kirjallisuutta (ks. Elovaara 1992 sekä Harvilahti et al. [toim.] 1992).

Perinteiset metaforateoriat ovat käyttökelpoisia analysoitaessa yksittäisiä kielikuvia ja niiden rakentumista, ja kognitiivista metaforateoriaa voi käyttää selittämään, miksi tiettyihin konkreettisiin ilmauksiin on luontevaa päätyä. Näin eri teoriasuuntausten käyttökelpoisia aineksia voi yhdistää analyysejä tukevaksi työkaluksi. Eri käsityksiä ei voi niputtaa yhdeksi kaikenselittäväksi teoriaksi, mutta eri teorioiden harkittu yhteiskäyttö

tarjoaa käyttökelpoisen työkalun kielikuvien analyysin avuksi. Vaikka metaforasta on esitetty keskenään eroavia näkemyksiä, niitä voi käyttää toisiaan täydentävinä mieluummin kuin toisensa poissulkevinä.

Vanhin käsitys metaforasta on Aristoteleen *Runousoppiin* palautuva korvaamisteoria, jossa merkityksensiiro tapahtuu korvaavan nimeämisen kautta (Aristoteles 1994, 21; kritiikistä ks. Ricœur 1986, 46; Ricœur 2000, 88 ja 92; Black 1996, 22). Vertaamisteoriaksi on kutsuttu rajallisempaa näkemystä korvaamisteoriasta. Näkemys perustuu vertaamisessa havaittujen tai tulkittujen samankaltaisuuksien analogiaan. Vertaamisteoriaa on kritisoitu siitä, että se olettaa jo olemassa olevan samuuden ja toistaa aiemmin yhteen miellettyjä asioita eikä tuota innovatiivista yhteyttä asioiden välille (kritiikistä ks. Kövecses 1986, 131; Kittay 1987, 6 ja 39; Black 1976, 37; Lakoff ja Johnson 1980, 107–109 ja 153–154). Kirjallisuustieteellisissä sanakirjoissa ja yleisesityksissä metaforaa koskevat määritelmät pohjaavat usein juuri vertaamisteoriaan.

Metaforan vertailuaspektia selkeyttävä idea esiintyy I. A. Richardsin teoksessa *The Philosophy of Rhetoric* (1976; luvut ”Metaphor” ja ”Command of Metaphor”), mutta hän tarkentaa sitä myöhemmissä kirjoituksissaan (Richards 1974, 36–37). Richards toi metaforan analyysiin termit kuvasta, kuvattavasta ja perustasta sekä teorian, miten nämä toimivat (ks. kritiikkiä käsitteiden epätarkkuudesta Black 1976, 47; Ricœur 2000, 88–89; Hrushovski 1984, 16). Nimeämisen tai vertaamisen sijaan hän erottaa metaforisesti käytetyn ilmauksen, eli kuvan, sen kuvaamasta merkityksestä, kuvattavasta. Myöhemmin on tarkennettu, että kuvassa ja kuvattavassa kyse on nimenomaan semanttisista kentistä (Kittay 1987, 31).

Vähemmälle huomiolle on jäänyt Richardsin käsite perusta, vaikka se on keskeinen lähtöidea myöhemmässä vuorovaikutusteoriassa ja nähtävissä kognitiivisessa metaforateoriassakin. Perusta tarkoittaa yhteisinä näyttäytyvien piirteiden joukkoa, vertailuperustaa, joka mallintaa osapuolten yhteensopivuuden omaksi alueekseen. Myös oma semanttisen yhteisalueen ideani pohjautuu tähän kuvailmauksen osapuolien yhteiseen piirrejoukkoon. Koska sanoilla on merkityskenttensä, on luontevaa, että toisiinsa vertautuvilla ilmauksilla on yhteinen merkityskenttä, johon vastaavuus pohjautuu.

Vuorovaikutusteorian tunnettu näkemys pohjautuu lähinnä Max Blackin kirjassaan *Models and Metaphors* (1976) esittämiin ajatuksiin, joskin niiden taustalla on nähtävissä A. I. Richardsin ajattelun systematisoidumpi kehittäminen (Black 1976, 38–39 ja 42–45; Black 1996, 27; Hallberg 1982, 45–47 ja Kittay 1987, 23). Vuorovaikutusteoria korostaa metaforassa olevien sanojen korvautumisen sijaan ilmauksessa olevien eri merkityskenttien keskinäistä semanttista jännitettä, josta syntyy metaforan välittämä merkitys.

George Lakoffin ja Mark Johnsonin *Metaphors We Live By* -teoksen (1980) teoria myöhempine kehittelyineen tunnetaan kognitiivisena metaforateorianä. Sen

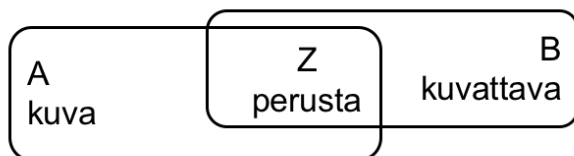
taustalla on näkemys, että kaikki ajattelu ja kielenkäyttö on metaforista. Kognitiivisessa metaforateoriassa metaforasta erotetaan kaksi osaa: lähde- ja kohdealue. Kohdealueella tarkoitetaan kuvauksen kohteena olevaa käsitettä tai laajemmin käsiteryhmää ja lähdealueella vastaavasti kuvaavaa käsitettä tai käsiteryhmää. Metaforalla Lakoff ja Johnson painottavatkin viittaavansa metaforiseen käsitteeseen, kun taas kielen pinnan realisaatiot ovat metaforisia ilmauksia (Lakoff ja Johnson 1980, 6; Lakoff 1996, 203 ja 209). Tämä on keskeinen ero aiempiin teorioihin, joissa metafora viittaa nimenomaan tekstistä erotettavaan kielikuvaan ja sanalliseen ilmaukseen. Vaikka kognitiivisen metaforateorian edustajat ovat korostaneet näkemyksensä radikaalia eroa perinteisiin teorioihin, voidaan näiden väliltä löytää yhteistä perustaa. Esimerkiksi lähde- ja kohdealueen suhde on hyvin samantapainen kuin kuvan ja kuvattavan välinen relaatio.

Semanttinen yhteisalue

Metaforisen ilmauksen osilla on yhteiseksi mielletäviä tai yhteisinä esitettyjä piirteitä, jotka muodostavat merkityskentän. Tätä kutsun semanttiseksi yhteisalueeksi. Ilmauksen osapuolten (ilmauksen tasolla kuvan ja kuvattavan, mutta laajemmin lähdealueen ja kohdealueen) yhteisiä piirteitä, ominaisuuksia sekä niitä laajempia suhteita kutsun elementeiksi. Merkityksensiirto perustuu samankaltaisuuteen, joten yhteisinä mielletyt elementit ovat kuvaannollisen ilmauksen ydin: ne muodostavat tulkinnan kannalta relevantin merkityskentän, kun taas muut osapuolten piirteet jäävät toissijaisiksi.

Tarve semanttisen yhteisalueen käsitteeseen syntyy siitä, että monissa metaforisuutta pohtivissa tutkimuksissa nimetään kyllä kuva ja kuvattava, mutta tarkastelua ei jatketa niitä yhdistäviin osiin. Metaforisissa ilmauksissa ilmiöt esitetään toistensa kaltaisina, ja niistä myös puhutaan toistensa kautta.

Luontevasti yhdistyvä semanttinen piirre tai konnotaatio mahdollistaa merkityksiirryksen semanttisesta kentästä toiseen. Osviittaa yhteisten elementtien analyysille on aiemmin mainitussa I. A. Richardsin mallissa ”a on kuin b suhteessa z” tai toisin: kuvattava on kuin kuva perustan esittämien vastaavuuksien pohjalta. Molemmat muotoilut voidaan esittää kuviona, jossa merkityskentät osoitetaan isoglosseilla.

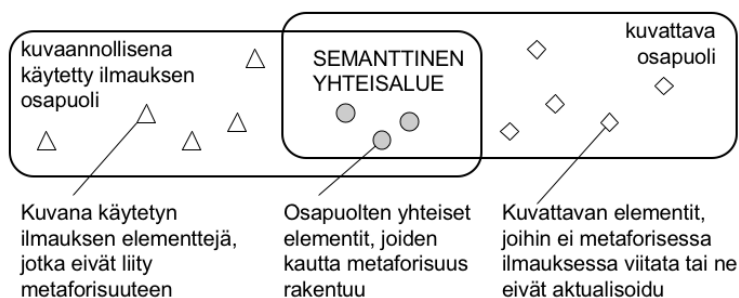
Kuvio 1. Richardsin mallin esitys merkityskenttänä

On syytä tehdä eroa perustan ja semanttisen yhteisalueen välillä. Richardsin perusta on tavallisimmin yksittäinen seikka, jonka kautta metaforisuus toteutuu. Ymmärrän semanttisen yhteisalueen yksittäistä piirrettä laajempänä kokonaisuutena, joka ei rajaudu vain metaforan toimintaan vaan kuvallisuuteen yleisemmin. Tällöin yhteisalueen voivat muodostaa muunkinlaiset assosiaatiot kuin konkreettisten ominaisuuksien vastaavuudet tai tulkitut samankaltaisuudet. Esimerkiksi symboleissa yhteiset elementit aktivoituvat kulttuurisen tiedon, konvention tai intertekstuaalisuuden kautta; vertauksessa taas rinnakkain asettelu rohkaisee tuottamaan vertautuvat ominaisuudet.

Yhteisalueen elementtejä ei välttämättä tarvitse liittää ilmaukseen samalla kertaa, vaan metaforisuus voi kehittyä vähitellen esimerkiksi perättäisissä runoissa. Semanttinen yhteisalue voi rakentua myös siten, että ilmausta rikastetaan joillakin ominaisuuksilla, jolloin muutkin samansuuntaiset merkitykset aktivoituvat. Jos esimerkiksi elottomaan kohteeseen personifoidaan joukko tuntemuksia, niin implisiittisesti siihen liittyy myös muu inhimillinen kokemukenttä. Monissa metonymiatapauksissa voisi puhua semanttisesta osa-alueesta, kun ilmaus rakentuu sisäkkäisen osa-kokonaisuus-suhteen pohjalle.

Esimerkiksi Kaarlo Sarkian ”Kehtolaulu”-runon kielikuvassa ”maaäidin musta maito” (Sarkia 1976, 201) musta on luonnehtiva adjektiiviattribuutti maidolle, mutta ilmaus mieltyy oksymoroniksi. Semanttinen yhteisalue syntyy mustan värikategoriasta, jota käytetään vastakohtaisesti suhteessa yleistietoon maidon väristä. Konventionaalinen symboli maaäidistä liittyy maitoon ravinnekategorian kautta: hedelmällinen maaperä ja äidinmaito ovat kumpikin kasvua ravitsevia (runon säkeistössä puhutaan laajemmin kasvusta). Koska multa on mustaa, asettuu värikuva luontevasti yhdistämään maitoa ja multaa. Näin semanttinen yhteisalue rakentuu sekä maan ja maidon samantyyppisen funktion että vastakkaisen värin varaan. Värikuva dominoi kielikuvan merkityskenttää, koska se yhdistyy sekä maaäitiin että maitoon. Runoa laajemmin tarkasteltaessa on ilmaukseen mahdollista yhdistää muitakin merkityksiä. Paljastuu, että kyseessä on kuolemaruno kehtolaulun kehäksessä, jolloin sellaiset ilmaukset kuten nukkuminen maaemon kehtoon yhdistävät maan nimenomaan hautaan. Näin aktivoituu myös siunauspuheen metafora maasta tulemisesta ja maahan palaamisesta, joka motivoi sanaan maaäiti uuden semanttisen kentän.

Merkityskenttien kuvaamiseen sopivat isoglossit, joilla voidaan osoittaa kenttien limittäisyydet tai erillisyydet. Niiden avulla voidaan kuvata melko monimutkaisia suhteita, ja niitä on jonkin verran sovellettu runojen analyysiinkin. Esimerkiksi Eero Tarasti (1991, 147–153) on hahmotellut isoglosseja käyttäen runon tilaa, semantiikkaa ja symboliikkaa Eeva-Liisa Mannerin runossa ”Sanko kumahtaa” (Manner 1971, 38). Seuraava kuvio esittää semanttisen yhteisalueen idean isoglossien, merkityskenttien ja niihin kuuluvien elementtien avulla.

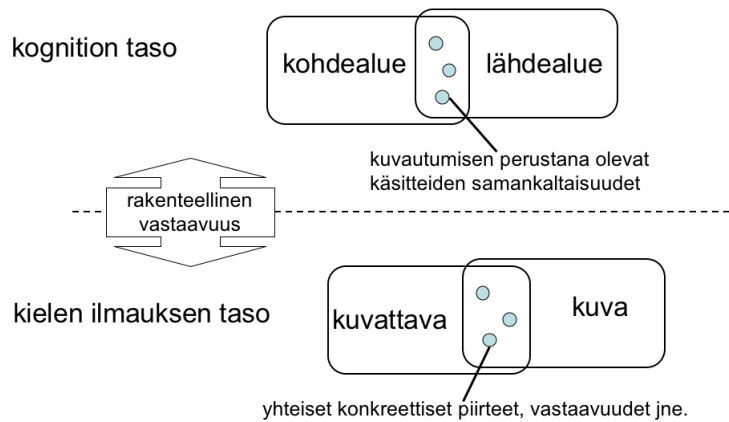
Kuvio 2. Semanttisen yhteisalueen idea

Kuviossa merkityskentät leikkaavat toisiaan, ja leikkauskohta on molemmille yhteisten semanttisten piirteiden alue. Monisyisen ja useita merkityksiä sisältävän ilmauksen tarkastelussa isoglosseja on useita, ja semanttisia yhteisalueita voi muodostua kuvaannollisena käytetyn ilmauksen merkityskentän eri osista. Merkityksensiirto perustuu yhteisiin elementteihin: ne sitovat keskenään vertautuvat osapuolet yhteen ja muodostavat yksilöidyn perustan ja tarvittavan rajauksen keskinäiselle vastaavuudelle (Kittay 1987, 22, 53–54 ja 269; Lakoff ja Johnson 1999, 126; Lakoff 1996, 215).

Myös aiemmassa tutkimuksessa yhteisten konnotaatioiden kenttää on toisinaan pyritty esittämään kuvioina (ks. Larmola 1990, 52 ja 57; Hallberg 1982, 47 ja 74; Gabel ja Wheeler 1990, 24–25; näiden esittelystä ja kritiikistä ks. Turunen 2010, 57–64). Näissä tapauksissa kyseessä on semanttinen yhteisalue, sillä sekä selostuksessa että kuvioissa limittäminen tapahtuu yhteisten ominaisuuksien ja tulkittujen vastaavuuksien pohjalta.

Perusta semanttiseen yhteisalueeseen käsittemetaforien kesken on läsnä kognitiivisessa metaforateoriassa. Limittäisyys kahden käsittemetaforan välillä on mahdollista, ja simultaaniset kuvautumiset ovat tavallisia etenkin lyriikassa (Lakoff ja Johnson 1980, 92–95; Lakoff 1996, 219). Sekä kognition että kielen ilmauksen tasolla on semanttinen yhteisalue, jonka kautta merkityksensiirto tapahtuu ja jonka elementteihin vastaavuus pohjautuu. Kuva ja kuvattava ovat metaforisen ilmauksen rakenteeseen ja kielen pintaan liittyvä jaottelu. Taustalla on laajempi käsitteellinen lähde- ja kohdealue, jonka vaihtoehtojen varastosta piirteet valikoituvat konkreettiseen kuvalliseen ilmaukseen.

Seuraavaan kuvioon on yhdistetty sekä käsitetaso että kielellisen esityksen metaforisuus. Käsitetasolla on käytetty kognitiivisen metaforateorian käsitteitä, kun taas ilmauksen tasolla on sovellettu totunnaista jakoa kuvaan ja kuvattavaan – voisi puhua myös kielikuvan osapuolista. Molemmissa toteutuu samankaltainen rakenne, joka voidaan esittää semanttisen yhteisalueen esityskuvion kautta.

Kuvio 3. Käsittemetaforan osien ja metaforisen ilmauksen samankaltainen rakenne

Koska käsittemetäfora realisoituu erilaisissa kielen tason metaforisissa ilmauksissa, myös lähdealue ja kohdealue heijastuvat konkreettisesti ilmauksessa: käsitteellinen kuvautuminen on ensisijaista ja kieli vasta toissijaista (Lakoff 1996, 208). Molemmilla tasoilla tapahtuu kuvautuminen. Tässä on nähtävissä trooppikohtaisia eroja. Esimerkiksi metäfora vaatii lukijaa konstruoimaan kategoriat yhdistävän logiikan, kun taas vertaus esittää vertailtavuuden suoraan ja usein myös nimeää kaltaisuuden perustan (McLaughlin 1990, 83). Symbolissa viittaus rakentuu usein konvention ja tulkinta-automaation varaan. Semanttinen yhteisalue on tällöin pikemminkin kielenkäyttäjien tai kulttuurin jäsenten tuottama sopimus, joka yhdistää symbolin ja symboloitavan.

Kuvakielen osalta semanttisen yhteisalueen idean toimivuutta ja sovellettavuutta voi problematisoida vaikka metonymian kautta. Miten semanttinen yhteisalue voi syntyä, jos toinen ilmauksen osapuoli on toisen osa? Esimerkkinä olkoon kruunu kuninkaaseen tai abstraktisti valtaan viittaavana metonymiana. Jos ajatellaan, että kuningas ilmentää kuninkuuttaan tai asemaansa ulkoisilla merkeillä, nämä ulkoiset merkit – kruunun ohella vaikkapa valtikka – alkavat metonymisesti viitata kuninkaaseen. Näin on edelleenkin, vaikka kuninkaalliset tarttuvat näihin esineisiin enää lähinnä tiettyihin tilaisuuksiin kuuluvana rituaalina. Kruunu viittaa kuninkaaseen, mutta mitä kuninkaallista on kruunussa? Yhteisalueeksi voi katsoa konkreettisesti mielessä kruunuesineen harvinaisuuden (hallitsijoitakin on suhteellisen harvassa), erityisen käyttöyhteyden, päähineeksi poikkeuksellisen koristelun sekä kruunun kuulumisen kuninkaalle assosioituvaan asukokonaisuuteen.

Abstraktissa mielessä yhteisalue tulee kruunun roolista vallan osoittajana (vrt. kruunajaiset vallan legitimoimisen merkinä). Kuningas osoittaa valta-asemansa kruunulla,

ja vastaavasti kruunu osoittaa, kuka on hallitsija. Valta edustuu kuninkuutena ja kruununa, jolloin valtaan yhdistyminen on semanttisen yhteisalueen keskeisin elementti. Metonymian osasuhteen taustalla on osoitettavissa laajempi semanttinen yhteisyys. Edelleen symboliksi kiteytynyt kruunu vaikkapa vaakunassa tai veroviraston logossa on säilyttänyt saman semanttisen yhteisalueen: kuninkaan sijaan veroja kerää valtio, joka edustaa ja osoittaa vastaavaa statusta kruunun kuvan kautta.

Käyttämäni nimitykset semanttinen yhteisalue ja elementti ovat valintoja tutkimuskirjallisuuden lukuisista samaa ilmiötä kuvaavista termeistä (valittujen nimitysten taustoista ja motivoinnista ks. Turunen 2010, 52–54). Ongelmana käsitteitä vertailtaessa on, että eri kirjoittajat ovat käyttäneet samaakin termiä erilaisin oletuksin. Tavoitteenani on ollut selkeyden ja kuvaavuuden maksimointi. Aiemmassa tutkimuksessa semanttiseen yhteisalueeseen viitaten on puhuttu esimerkiksi jaetusta merkityskategoriasta (McLaughlin 1990, 83), yhteisiä ominaisuuksia sisältävästä kategoriasta (Miller 1996, 381; Black 1976, 39), yhteisistä referenteistä (Hrushovski 1984, 12–13) tai sisältösfääreistä (Hallberg 1982, 73). Olennaista on vertautuvien ilmiöiden välille muodostuva yhdistävä semanttinen piirrejoukko.

Elementit on ilmiönä tunnistettu aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa, vaikka niitä ei aina eksplikoita. Silloin, kun elementit mainitaan, niistä käytetään vaihtelevia nimityksiä, jotka ovat merkitykseltään hyvin lähellä toisiaan, vaikka kielellinen muotoilu eroaa huomattavasti. Tällaisia ovat esimerkiksi ”component parts” (Gabel ja Wheeler 1990, 27), osien välinen referentti (Miller 1996, 393), ja ”semantic descriptors” sekä ”bridge terms” (Kittay 1987, 166, 254 ja 269). Myös elementti-nimitystä käytetään: esimerkiksi Eva Kittayn (1987, 165 ja 269) analyysissä hylkeen fyysiset ominaisuudet ja ihmisen vastaavat piirteet ovat nimenomaan elementtejä yhteisessä merkityskentässä, ja Thomas McLaughlin (1990, 81) viittaa tiikerin ja hyökkäävän pelaajan yhdistävään aggressiivisuuskategoriaan elementtinä. Metaforisuutta koskevan keskustelun yleinen väljyys aiheuttaa moniselitteisyyttä: monikaan näkemys ei määritä, onko metaforisten ilmausten ensisijaisena pohjana syntaktinen, ontologinen tai semanttinen aines vai ilmausten konkreettisiin detaljeihin liittyvä vastaavuus. Käsite elementti ei erottele, millä tasolla metaforinen kytkös tapahtuu, vaan se yksilöi semanttista yhteyttä luovan rakenteen.

Ylipäätään trooppeja koskevassa teoriassa termejä käytetään vaihtelevasti ja epäyhtenäisesti, eivätkä ne määrity selvärajaisesti. Tämä ongelma on eksplikoitu monissa tarkasteluissa (esim. Leech 1990, 147; Elovaara 1992, 7; Hallberg 1982, 15, 18 ja 76). Määritelmien takana on vaihtelevia käsityksiä kuvallisuuden luonteesta, ja ne sitoutuvat keskenään erilaisiin lähtöoletuksiin ja tutkimustraditioihin. Kielikuvien keskinäinen vertailu on johtanut myös ilmiöiden määritelmälliseen sekoittumiseen, mikä heikentää niiden erottelevuutta ja käytettävyyttä. Käsitteiden sisältö ei ole enää yksiselitteinen,

mikä näkyy lähdekirjallisuudessa kirjavuutena ja ristiriitaisuuksina (ongelmista ks. Hawthorn 1998, x–xi; Enwald 2006, 22–24;). Pyrkimys entistä tarkempaan määrittelyyn onkin johtanut terminologiseen kirjavuuteen.

Sovellus ja johtopäätöksiä

Seuraavaksi sovellan semanttisen yhteisalueen ideaa suhteellisen kompleksiseen useita merkitysulottuvuuksia yhdistelevään runoon. Metaforiseen ilmaukseen voi kuulua useampi kuin kaksi semanttista kenttää, ja niiden keskinäiset suhteet voivat vaihdella: sama kuvallinen ilmaus voi eri elementeillä viitata erillisiin merkityksiin, tai samat elementit voivat olla monitulkintaisia. Toisinaan tulkinta-avain piilee ilmauksen kielellisessä rakenteessa, joskus olennaista on tuntee konventionaalinen symboliikka, ja usein innovatiivisenkin ilmauksen taustalla on tuttu käsittemetafora.

Lassi Nummen runossa ”Vertikaalinen liike” erilaisia semanttisia kenttiä yhdistäväksi kielikuvaksi tulee puu. Siinä limittyvät keskenään esimerkiksi kristillinen symboliikka, assosiaatiot atomipommista ja konventionaaliset ajan jäsennystavat.

Vertikaalinen liike
 maasta
 tasaisesti ylös, ylöspäin
 taivaalle
 taivasta vasten
 räjähdys, raju vastaliike
 yli horisontin
 poikkipuu
 avautuu
 levälleen
 kuin siivet
 kärsimyksen, lento
 vapauteen
 niinkuin
 kädet, käsivarret:
 aukeneva
 syli vastaanottaa
 miekan
 säteen
 jyvän
 poikkipuulta,
 keskuksesta
 liike jatkuu kaikkiin suuntiin:
 sirkkalehti,
 lehvistö ja oksat, latva
 juuret:
 ilmassa on kuva.
 Ajan virta
 juoksee yli poikkipuun,
 soljuu läpi lehvistön. (Nummi 1985, 176)

Konkreettisella tasolla runossa näkyy spatiaalisia liikesuuntia alhaalta ylös ja keskeltä ulospäin sekä nimettyjä puun osia (lehvistö, oksat, latva). Runossa ei ensisijaisesti kuvata konkreettista puuta vaan puun kuvaa, joka on piirtynyt ilmaan – kuvallisuuteen otetaan myös kantaa eksplisiittisellä metalyyrisyydellä: ”ilmassa on kuva”. Semanttinen yhteisalue puun metaforisen kuvan ja konkreettisen puun välillä perustuu rakenteen samankaltaisuuteen: molemmat noudattavat pääpiirteissään fyysisen puun hahmoa.

Kun tarkastellaan muita runossa muodostuvia semanttisia yhteisalueita, huomio kiinnittyy ensin sanavalintoihin. Ihmisen merkityskenttään puu sitoutuu, kun poikkipuun avautuu levälleen kuin kädet, käsivarret ja syli (rinnalla mainitaan myös siivet). Vertaus asettaa liikkeen tai puun muodon rinnakkaiseksi ihmisen kanssa, ja semanttisen yhteisalueen elementtejä ovat aukeavien käsivarsien ja levittäytyvän liikkeen tai oksiston samankaltaisuus. Elementti on myös nimetty ihmistarkoitteisella sanalla.

Poikkipuun ja aukenevien käsivarsien kautta latautuu myös mielikuva ristinpuusta tai krusifiksista. Semanttinen yhteisalue ei motivoidu vain puun ja ristin ulkoisen muodon samankaltaisuudesta, vaan myös kristillisten käsitteiden liittämistä puuhun. Runossa nimitään puhutaan lennosta uhrautuvan kärsimyksen kautta vapautteen, ja kristillisessä symboliikassa puu on pelastumisen symboli, johon liittyvät lunastuksen ja kärsimyksen teemat (Frye 1983, 149). Toivon, uskon ja lunastuksen teemat liittyvät sekä ristiinnaulitsemisaiheeseen että Kristus-hahmoon. Näin semanttiseen yhteisalueeseen liittyy toisiaan tukevia elementtejä: puun ja ristin muoto sekä kristillisen puusymbolin merkitykset ja runossa eksplikoidut kristilliset käsitteet. Nummen runon puun muodostamaan ristisymboliin on liitetty orgaanisen kasvun ja ajattomuuden ulottuvuuksia (Kajannes 1995, 16). Orgaanisuus motivoituu konventionaalista kristillisestä kuvastosta: Kristuksen risti on esitetty kirkkotaiteessa versovana puuna – toisinaan puhutaan elämänpuusta ja elämänpuurivistä (de Vries 1976, 473; Lempiäinen 2002, 54 ja 60).

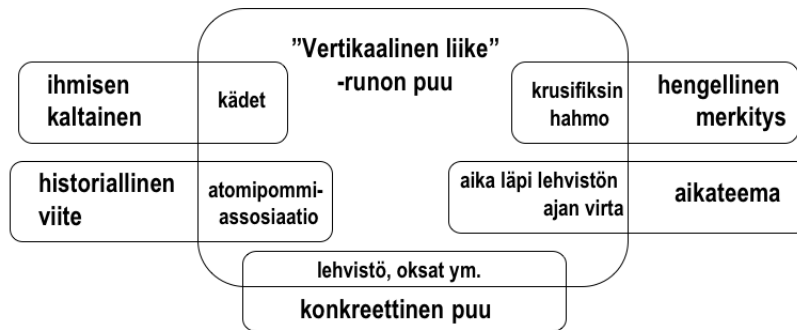
Semanttinen yhteisalue syntyy myös puukuvan ja aikaa jäsentävän ajattelukehikon välille: ajan virta yhdistetään puuhun. Ajan virta tai liike on konventionaalinen kielikuva ja keskeinen käsittemetafora (Lakoff ja Johnson 1999, 52, 137, 139 ja 140). Samastamisen pohjana on liikkeeseen pohjautuva semanttinen yhteisalue: sekä liike, virta että aika kulkevat. Näin jo valmiiksi lähellä toisiaan olevat käsittemetaforat aika on liikettä ja aika on virta sulautuvat. Semanttinen yhteisalue syntyy konventionaalisten aikamielikuvien ja runossa kuvatun liikkeen kautta. Kuitenkin ajan virtaus on ”Vertikaalinen liike”-runossa epätavallista. Metafora ajasta virtana ei korosta ajan eri suuntiin laajenevaa luonnetta (vrt. Lakoff & Johnson 1980, 10–13), mutta runon spatiaalisessa tilassa kulkeva liike tuo tämän ulottuvuuden. Myös ajan virran soljuminen (muutenkin vertauskuvallisen) puun lehvistön läpi on tuore jäsennys: puun kasvun liikesuunnat ja ajan eteneminen käyvät yksiin. Yhteisiä elementtejä ovat liikkeen

lähtöalueen hyödyntäminen ja konventionaalisen virtametaforan käyttö.

Nummen runossa aikaa tarkkaillaan ikään kuin sivusta. Lyyrinen minä ei sijoitu ajan sisällä mihinkään tarkastelupositioon, vaikka hän merkityksellistää aikaa subjektiivisesta lähtökohdistaan: kiintopisteitä luodaan vertauskuvallisen puun osien (oksat, lehvistö) ja ajan virran tiettyjen ajallisten ja paikallisten hetkien välille. Tässä mielessä runo kuvaa sekä ajan ihmisen positioon suhteutumaton kokemusta että subjektiivisesti jäsenettyä ja merkityksellistettyä aikaa. Puun kautta aikaa hahmotellaan ikään kuin havaittavaksi, vaikka abstraktiotaso säilyy. Puun kasvu on fyysikaalisen maailman havaittava prosessi, jonka muutosten kautta lyyrinen minä hahmottaa abstraktia aikaa ympärillään (runon aikateeman analysista ks. laajemmin Turunen 2010, 194–197).

Aarne Kinnusen (1986, 68) mukaan Nummen runossa kulttuurimme ”kolme suurta symbolia järjestyvät regressiiviseksi jonoksi: atomiaikakauden kuva muuttuu kristilliseksi josta edelleen pakanalliseksi elämänpuuksi”. Atomipommiassosiaatio sisältää yhteyden historialliseen viitetapahtumaan, joka asettuu vielä yhdeksi runon merkityskentäksi. Semanttisen yhteisalueen keskeinen elementti on runon visuaalinen kuva atomipommin synnyttämästä sienipilvestä, joka yhdistyy puun ulkoiseen muotoon. Sienipilvi on paitsi ikoninen suhteessa ydinräjähdykseen myös symbolinen tuhon kuva.

Edellä analysoidut Lassi Nummen runon merkitysullottuvuudet ja semanttiset yhteisalueet voi koota seuraavaan kaavioon. Kunkin semanttisen yhteisalueen sisään on merkitty näkyviin yhteyttä luovia elementtejä.

Kuvio 4. ”Vertikaalinen liike”-runon semanttiset yhteisalueet

”Vertikaalinen liike”-runossa rakennetaan rinnakkaisia semanttisia yhteisalueita samaan puukuvaan, mutta kerrostuneet merkitystasot eivät ole toisensa poissulkevia vaan eri dimensioita avaavia. Kielikuvien pohjana ovat konkreettiseen fyysisen puun ominaisuudet, joita merkityksellistetään ja hyödynnetään eri tavoin. Teemojen väliset semanttiset yhteisalueet ovat tavallisia, minkä vuoksi kielikuvien verkostoituminen sekä syvenee että laajenee. Yhteisalueet ulottuvat kuvan ja kuvattavan yksittäispiirteen samankaltai-

suudesta keskeisiä teemakokonaisuuksia limittäviksi. Runossa ”Vertikaalinen liike” on yksittäisiä elementtejä, jotka suuntautuvat keskenään erilaisiin merkitysulottuvuuksiin – silti ne ovat saman puukielikuvan osia.

Edellä olleesta analyysistä näkyy semanttisen yhteisalueen menetelmällinen käyttö. Analyysin ensi vaiheessa tunnistetaan kuvaannollisista ilmauksista semanttinen yhteisalue, jolloin käytetyn kuvaston mahdollisista vaihtoehdoista saadaan eroteltua kielikuvassa hyödynnettävät elementit. Sen jälkeen analysoidaan tapa, jolla elementtejä käytetään merkityksenmuodostuksessa. Tämä on tulkinnan kannalta mielekästä, koska perusteet voidaan osoittaa tekstistä. Semanttisen yhteisalueen oivaltaminen on olennaista omaperäisten ja innovatiivisten kielikuvien ymmärtämisessä, sillä niiden kohdalla ei ole tapahtunut konventionaalistumisesta johtuvaa tulkinta-automaatiota. Analyysivaiheessa selviydytään usein ilman kuvioksi jäsennettyä esitystapaa, mutta se on käyttökelpoinen tuloksia koottaessa. Tällöin kuvioilla voidaan esittää samanaikaisesti kuvaannollisen ilmauksen rakentuminen, osapuolet ja niiden vastaavuus sekä metaforisuuden perustana olevat detaljit (tällaisesta sovelluksesta ks. Turunen 2010, 236 ja 340).

Semanttisen yhteisalueen ideassa on etujen lisäksi myös rajoituksensa. Yksittäisten metaforisten ilmausten kohdalla semanttinen yhteisalue helpottaa vastaavuuksien jäsentelyä, joskin kuvaustavan kannalta haasteeksi osoittautuvat eri merkitystasojen esittäminen kuviona: sisällön kerrostumia tai ulottuvuuksia on vaikea mallintaa kaksiulotteisena kaaviona. Esitystapa ei ole täysin ongelmaton, koska kuviot ovat aina jossain määrin yleistyksiä, jotka eivät sellaisenaan kata kaikkia ilmiön vivahteita. Hankaluutta voi syntyä siitä, että kompleksisten kuvailmausten pelkistäminen kuvioiksi saattaa jättää joitakin sanaleikeille tai synonymia- ja homonymiatapauksille rakentuvia ilmauksia osoittamatta – nämä on kuitenkin mahdollista selittää analyysin yhteydessä. Lisäksi kuviolla on vaikea osoittaa, mitkä elementit tai yhteisalueet ovat runossa muita keskeisempiä: kuvion esitystapa on aste-erojen, merkityksellisyyden ja painotusten suhteen erottelematon.

Semanttinen yhteisalue on käytännöllinen analyysin tapa jäsentää esiin kuvallisten ilmausten vastaavuuksia ja merkityksen ulottuvuuksia. Etenkin menetelmän systemaattisuus ja perusteiden osoittaminen saattavat auttaa kompleksisten ja kerrostuneiden kielikuvien analyysissä. Menetelmällä voidaan analysoida kuvakielen merkitysrakennetta ottamatta kantaa kielikuvien formaaliseen tunnistamiseen ja luokitteluun.

Lähteet

ARISTOTELES 1994: *Runousoppi. Alkuteos Poetica*. Suom. Pentti Saarikoski. Helsinki: Otava.

BLACK, MAX 1976/1962: *Models and Metaphors. Studies in Language and Philosophy*. Sixth Printing. Ithaca and London: Cornell University Press.

BLACK, MAX 1996/1979: More about metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew

- Ortony. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 19–41.
- ELOVAARA, RAILI 1992: ”Olen tyhjä huone”. *Tutkielma sanataiteen metaforista ja symboleista*. Helsinki: Yliopistopaino.
- ENWALD, LIISA 2006: *Pohjajään ilo. Helvi Juosen runoudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1058. Helsinki: SKS.
- FRYE, NORTHROP 1983/1982: *The Great Code. The Bible and Literature*. London, Melbourne and Henley: Ark Paperbacks.
- GABEL, JOHN B. AND CHARLES B. WHEELER 1990/1986: *The Bible as Literature. An Introduction*. Second Edition. New York ja Oxford: Oxford University Press.
- HALLBERG, PETER 1982: *Diktens Bildspråk. Teori, metodik, historik*. Stockholm: Akademiförlaget
- HARVILAHTI, LAURI, KALLIOKOSKI, JYRKI, NIKANNE, URPO JA ONIKKI, TIINA (TOIM.) 1992: *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomi 162. Helsinki: SKS.
- HAWTHORN, JEREMY 1998: *A Concise Glossary of Contemporary Literature Theory*. London, New York, Sydney Auckland: Arnold.
- HRUSHOVSKI, BENJAMIN 1984: Poetic Metaphor and the Frames of Reference: With Examples from Eliot, Rilke, Mayakovskiy, Mandelstam, Pound, Creeley, Amichai and the New York Times. – *Poetics Today*. Vol. 5:1, 5–43.
- KAJANNES, KATRIINA 1995: Ortodoksisia kosketuksia Lassi Nummen tuotannossa. *Kirjailija ja enkelit. Artikkeleita Lassi Nummesta*. Toim. Katriina Kajannes. Jyväskylän yliopiston Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 8. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 13–16.
- KINNUNEN, AARNE 1986: Runo liikkuvana systeeminä. – *Parnasso* 8 / 1986, 66–71.
- KITTAY, EVA FEDER 1987: *Metaphor. Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Clarendon Press.
- KÖVECSSES, ZOLTÁN 2002: *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- LAKOFF, GEORGE 1996: The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew Ortony. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.
- LAKOFF, GEORGE AND MARK JOHNSON 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE AND MARK JOHNSON 1999: *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- LARMOLA, MAIJA 1990: *Opera secreta. P. Mustapään runokuvien kehitystä*. Helsinki: WSOY.
- LEECH, GEOFFREY N. 1990/1969: *A Linguistic Guide to English Poetry*. 14th edition. London: Longman.
- LEMPIÄINEN, PENTTI 2002: *Kuvien kielet. Vertauskuvat uskossa ja elämässä*. Helsinki: WSOY.

- MANNER, EEVA-LIISA 1968: *Fabrenheit 121. Runoja*. Helsinki: Tammi.
- MANNER, EEVA-LIISA 1971: *Paetkaa purret kevein purjein. Teema ja muunnelmia*. Helsinki: Tammi.
- MCLAUGHLIN, THOMAS 1990: Figurative Language. *Critical Terms for Literary Study*. Ed. Frank Lentricchia and Thomas McLaughlin. Chicago and London: The University of Chicago Press, 80–90.
- MILLER, GEORGE A. 1996: Images and models, similes and metaphors. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew Ortony. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 357–400.
- NUMMI, LASSI 1985: *Hiidentyven. Runoja*. Toinen painos. Helsinki: Otava.
- RICHARDS, IVOR A. 1974: *Poetries: their media and end: a collection of essays by I. A. Richards*. Ed. Trevor Eaton. De proprietatibus litterarum. Series maior 30. The Hague: Mouton, 1974.
- RICHARDS, IVOR A. 1976/1936: *The Philosophy of Rhetoric*. London, Oxford & New York: The Oxford University Press.
- RICŒUR, PAUL 1986/1978: *The Rule of Metaphor. Multi-disciplinary studies of the creation of meaning in language*. Translated by Robert Czerny with Kathleen MacLaughlin and John Costello. First paperback printing. London: Routledge & Kegan Paul.
- RICŒUR, PAUL 2000: Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä Alkuteos: *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Suom. Heikki Kujansivu. Helsinki: Tutkijaliitto.
- SARKIA, KAARLO 1976/1944: *Runot*. Yhdeksäs painos. Helsinki: WSOY.
- TARASTI, EERO 1991: Strukturalistinen analyysi Eeva-Liisa Mannerin runosta ”Sankokumaahtaa syvyyteen”. *Läpi lentävän peilin. Esseitä Eeva-Liisa Mannerin tuotannosta*. Toim. Sinikka Tuohimaa. Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitoksen monisteita 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 142–156.
- TURKKA, SIRKKA 1986: *Tule takaisin, pikku Sheba. Runoja*. Helsinki: Tammi.
- TURUNEN, MIKKO 2010: *Haarautuvat merkitykset. Puukuvasto Lassi Nummen lyriikassa*. Acta Universitatis Tamperensis 1530. Tampere: Tampere University Press.
- VAINIKKALA, ERKKI 1993: Merkityksen muodostuminen symbolissa ja allegoriassa. *Oppinut taikina. Kirjoituksia kirjallisuuden teoriasta, kielestä ja kulttuurista*. Toim. Erkki Vainikkala. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisu nro 30. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta, 160–173.
- VIIKARI, AULI 1998: Lyriikan runousoppia. *Runousopin perusteet*. Mervi Kantokorpi, Pirjo Lyytikäinen ja Auli Viikari. 2. painos. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 39–104.
- DE VRIES, AD 1976: *Dictionary of Symbols and Imagery*. 2nd revised edition. Amsterdam – London: North-Holland Publishing Company.